

Abstrakcyjna kontrola wzorca umownego z inicjatywy Prezesa Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów jako sposób ochrony konsumenta usług ubezpieczeniowych

Umowa ubezpieczenia należy do stosunków zobowiązaniowych regulowanych przepisami Kodeksu cywilnego¹ (dalej: KC). Zgodnie z art. 805 K.C., przez umowę ubezpieczenia ubezpieczyciel zobowiązuje się – w zakresie działalności swojego przedsiębiorstwa – do spełnienia świadczenia w razie zajścia przewidzianego w umowie wypadku, a ubezpieczający zobowiązuje się zapłacić składkę. Jak wskazuje dr Marcin Orlicki w *Systemie prawa prywatnego*, ubezpieczyciel zobowiązuje się do ponoszenia ryzyka zapłaty sumy określonej w umowie ubezpieczenia w razie zajścia wypadku ubezpieczeniowego².

Nie ulega wątpliwości, że do umowy ubezpieczenia mają zastosowanie przepisy ogólne prawa zobowiązań, a także, że postrzegać ją należy poprzez ogólną definicję stosunku zobowiązaniowego, cha-

---

¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. z 1964 r. Nr 16, poz. 93 ze zm.).

² M. Orlicki, *Umowa ubezpieczenia*, [w:] *System prawa prywatnego. Prawo zobowiązań – część szczegółowa. Tom 8*, Warszawa 2001, s. 807.

rakteryzującego się równorzędną pozycją stron, swobodą ułożenia stosunku prawnego, a także ekwiwalentnością świadczeń. Należy jednak zwrócić uwagę, że w stosunku do umowy ubezpieczenia występuje owa dwoistość regulacji, przejawiająca się w umieszczeniu znacznej części przepisów regulujących stosunki ubezpieczeniowe w ustawach szczególnych, z których wymienić trzeba: ustawę o działalności ubezpieczeniowej (Dz.U.2000.94.1037), ustawę o nadzorze ubezpieczeniowym i emerytalnym oraz Rzeczniku Ubezpieczonych (Dz.U.2003.124.1153) i ustawę o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (Dz.U.2003.124.1152).

Ryzyko związane ze stosowaniem wzorca umownego

Masowość świadczonych usług ubezpieczeniowych i związana z tym faktyczna niemożność indywidualnej negocjacji każdego stosunku ubezpieczeniowego doprowadziła do wykształcenia się praktyki posługiwania się wzorcami umownymi, określanymi jako ogólne warunki ubezpieczenia. Praktykę tę zaakceptował ustawodawca, dokonując gruntownej zmiany podejścia do wzorców umownych nowelą Kodeksu cywilnego z 2 marca 2000 r. Zmiana ta wynikała, po pierwsze, z niedoskonałości poprzednich rozwiązań legislacyjnych, po drugie zaś – z potrzeby harmonizacji prawa polskiego z prawem europejskim. Jak wspomina prof. Ewa Łętowska³, polski ustawodawca okazał się o wiele bardziej rygorystyczny niż europejski, zaostrzając zliberalizowane stanowisko wyrażone przez Wspólnotę w dyrektywie 93/13 wobec usług finansowych, do których zakwalifikował też ubezpieczenia.

Wydawać się może, że szła za tym myśl ustawodawcy o konieczności ochrony konsumenta przed profesjonalistą posługującym się wzorcami umownymi. Mimo cywilnoprawnej równości stron,

³ E. Łętowska, *Prawo umów konsumenckich*, Warszawa 2002, s. 302.

wynikającej z konstrukcji stosunku zobowiązaniowego, nie sposób zignorować faktycznego braku równowagi między ubezpieczycielem a ubezpieczającym, który wiąże się zarówno z mniejszym zasobem wiedzy na dany temat, jak też z dysproporcją posiadanych zasobów finansowych⁴. Z tego względu znowelizowany art. 384 KC wprowadził generalny wymóg doręczania wzorca umownego przed zawarciem umowy, od którego uzależnił związanie drugiej strony wzorcem. Zastrzeżono także, że dla stosunków, w których posługiwanie się wzorcem jest zwyczajowo przyjęte (zalicza się do nich z pewnością ubezpieczenia gospodarcze), wzorzec ma charakter wiążący pod warunkiem, że druga strona mogła z łatwością dowiedzieć się o jego treści. Biorąc pod uwagę powszechność zwyczaju publikacji ogólnych warunków ubezpieczenia na stronach internetowych towarzystw ubezpieczeniowych, wydawać by się mogło, że zostaną one właściwie zwolnione z obowiązku osobistego doręczania OWU. Sytuację taką jednak ustawodawca przewidział, wyłączając takie uprawnienie w stosunku do umów zawieranych z konsumentami, z wyjątkiem drobnych bieżących spraw życia codziennego. Cel ochronny miało również wprowadzenie do KC definicji niedozwolonych postanowień umownych, a także otwartego katalogu klauzul niedozwolonych.

Zgodnie z art. 385¹ KC, niedozwolone postanowienia umowne to te, które kształtują prawa i obowiązki konsumenta w sposób sprzeczny z dobrymi obyczajami, rażąco naruszając jego interesy. Użycie klauzul generalnych w tym przepisie wiąże się z koniecznością stworzenia konsumentowi drogi kontroli danej umowy. Ocena charakteru postanowienia może zostać dokonana w dwóch trybach⁵, mianowicie: kontroli *in concreto* oraz kontroli *in abstracto*. Pierwszy z trybów dokonywany jest na gruncie konkretnej umowy, a więc *ex post*, już po jej zawarciu, i ma zastosowanie niezależnie od faktu indywidualnego uzgodnienia danego postanowienia umow-

---

⁴ Por.: M. Szaraniec, *Publicznoprawne instrumenty ochrony konsumenta usługi ubezpieczeniowej*, [w:] B. Gnela (red.), *Ochrona konsumenta usług finansowych. Wybrane zagadnienia prawne*, Warszawa 2007, s. 165.

⁵ G. Bieniek (red.), *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga trzecia – zobowiązania*, Warszawa 2007, s. 148.

nego. Dokonują jej sądy powszechne. Podstawą dokonywania oceny będzie przywoływany art. 385¹ KC, katalog klauzul niedozwolonych z art. 385³ KC oraz standardy kontroli, które precyzuje art. 385² KC, wymieniając stan z chwili umowy: treść, okoliczności zawarcia oraz ewentualne inne umowy pozostające w związku z badaną (kwestia tzw. umów pakietowych). Natomiast kontrola *in abstracto* dokonywana jest przez Sąd Ochrony Konkurencji i Konsumentów w sposób oderwany od indywidualnej sytuacji, skupia się na samej ocenie wzorca. Jak wskazał Sąd Najwyższy: „Abstrakcyjna ocena postanowienia wzorca powinna zatem uwzględniać dwa kryteria wskazane w art. 385¹ KC: 1) sprzeczność z dobrymi obyczajami oraz 2) rażące naruszenie interesów konsumenta. Nie stosuje się jednak art. 385² KC, ponieważ w przypadku kontroli abstrakcyjnej nie bada się umowy, a jedynie wzorzec”⁶. Warto zaznaczyć także, że ten rodzaj kontroli przewidziany jest jedynie wobec wzorców stosowanych w umowach konsumenckich.

Postępowanie o uznanie postanowień wzorca umowy za niedozwolony

Abstrakcyjna kontrola wzorca jest na gruncie polskiego systemu postępowania cywilnego nowością wprowadzoną nowelą Kodeksu postępowania cywilnego z 2 marca 2000 r. Na gruncie obowiązujących przepisów stanowi rodzaj postępowania w sprawach gospodarczych, a więc należy do grupy postępowań odrębnych. Po likwidacji postępowania w sprawach gospodarczych, która wejdzie w życie 3 maja 2012 r., omawiane przepisy stanowiąc będą dział IVb Kodeksu postępowania cywilnego⁷ (dalej: KPC), a ich treść nie ulegnie zmianie – wyjąwszy zamianę sformułowania „organizacja społeczna” na „organizacja pozarządowa” w art. 479³⁸ § 1 KPC.

⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z 11 X 2007 r., sygn. III SK 19/07 [niepubl.].

⁷ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 1964 r. Nr 43, poz. 296 ze zm.).

Zakres legitymacji czynnej w postępowaniu o uznanie postanowień wzorca umowy za niedozwolone (art. 479³⁸ KPC) określony został w niezwykle szeroki sposób. Po pierwsze, powództwo to (mające charakter powództwa o ukształtowanie) może wytoczyć każdy, kto według oferty pozwanego mógłby zawrzeć z nim umowę zawierającą postanowienie, którego uznania za niedozwolone żąda się pozwem. Jak wspominają autorzy komentarza do KPC, przyjmuje się, że na zasadach ogólnych uprawnienie to przysługuje także prokuratorowi i Rzecznikowi Praw Obywatelskich⁸. Druga kategoria legitymowanych obejmuje pewną grupę podmiotów w sposób szczególny związaną z ochroną konsumentów, a więc: organizację społeczną (po nowelizacji: pozarządową), do której zadań statutowych należy ochrona interesów konsumentów, upoważnioną organizacją zagraniczną, powiatowego/miejskiego rzecznika konsumentów oraz Prezesa UOKiK.

Działania Prezesa UOKiK na rzecz konsumentów usług ubezpieczeniowych

Przedmiotem mojego zainteresowania w niniejszym artykule będą działania ostatniego z wymienionych podmiotów. Wynika to przede wszystkim z faktu, że liczba powództw wytaczanych przez Prezesa UOKiK we wspomnianym trybie jest zdecydowanie najliczniejsza. Wiąże się to bez wątpienia z nieporównywalnie większym od możliwości przeciętnego konsumenta zapleczem finansowym i organizacyjnym, jakim dysponuje Urząd. Bariery dla powództw wnoszonych przez jednostki może być także wyłączna właściwość SOKiK, co dla konsumenta z dalszych regionów kraju oznaczałoby mniej lub bardziej regularne przyjazdy do Warszawy. Ponadto, Prezes UOKiK prowadzi stały monitoring stosowanych przez przedsiębiorców postanowień umownych, publikując raporty pokontrolne dla poszczególnych branż. Usługi ubezpieczeniowe, z przyczyn

---

⁸ A. Zieliński (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2001, s. 835.

wspomnianych na wstępie artykułu, pozostają przedmiotem szczególnej troski Urzędu, gdyż od początku jego istnienia powstały cztery raporty w tej dziedzinie (na 31 wszystkich): w roku 2004 (dotyczył ubezpieczeń komunikacyjnych), w roku 2006, w roku 2010 (w sprawie ubezpieczeń na życie) oraz w roku 2012 (niedozwolone postanowienia umowne w umowach IKE).

Postępowanie przed SOKiK ma charakter pierwszoinstancyjny. W razie niekorzystnego rozstrzygnięcia istnieje możliwość złożenia apelacji do Sądu Apelacyjnego w Warszawie, a w dalszej kolejności, rzecz jasna zakładając spełnienie przesłanek, kasacji, do Sądu Najwyższego.

Zanim przejdę do omówienia doniosłości skutków prawnych, jakie niesie z sobą dopuszczalność abstrakcyjnej kontroli wzorca umownego dla konsumenta usług ubezpieczeniowych, postaram się pokrótce opisać ten rodzaj postępowania. W porównaniu do postępowania zwykłego należy podkreślić ograniczenie dyspozytywności powoda. Ma to bezpośredni związek z koncepcją interesu prawnego⁹, który ustawodawca obejmuje ochroną. Skoro powództwo wytaczane jest w interesie publicznym, ochrony wszystkich tych konsumentów, którzy mogliby zawrzeć umowę z niedozwolonym postanowieniem, należy odebrać/ograniczyć mu możliwość dysponowania przedmiotem procesu jak wyłącznie swoim. Z tego też względu sąd nie może wydać wyroku tylko na podstawie uznania powództwa, a możliwość zawarcia ugody jest wyłączona (art. 479⁴¹ KPC). Interes publiczny zakłada bowiem konieczność dogłębnego zbadania sprawy bez względu na zmianę decyzji przez powoda.

Rozszerzona prawomocna skuteczność wyroku

Kolejnym zagadnieniem procesowym, które ma duże znaczenie z punktu widzenia ochrony konsumenta, jest tak zwana jednostronnie rozszerzona prawomocność materialna wyroku zapadają-

⁹ E. Łętowska, op. cit., s. 356.

cego w analizowanym typie postępowania. Co do zasady, zgodnie z art. 365 § 1 KPC orzeczenie sądu cywilnego wiąże jedynie strony, a także sąd orzekający i inne sądy oraz organy. Przepis ten wprowadza jednak możliwość rozszerzenia skuteczności wyroku poprzez odpowiednie regulacje w przepisach szczególnych. I tak, art. 479⁴³ stanowi, że wyrok prawomocny ma skutki wobec osób trzecich z chwilą wpisania uznanego za niedozwolony postanowienia wzorca umowy do rejestru klauzul niedozwolonych. Na tle tego przepisu pojawiło się wiele problemów interpretacyjnych. Nie budziło większych wątpliwości, że prawomocny wyrok uwzględniający powództwo stwarza po stronie innych legitymowanych czynnie stan rzeczy osądzonej, skutkujący – w razie powtórnego wniesienia powództwa – odrzuceniem pozwu. Wyrok bowiem ma chronić nie tylko interesy powoda, ale także pozostałych konsumentów mogących nawiązać stosunki umowne z pozwanym. Sąd Najwyższy stwierdził, że „dalsze posługiwanie się klauzulą abuzywną wpisaną do rejestru jest zakazane w obrocie prawnym nie tylko względem podmiotu, wobec którego to orzeczono, ale również w identycznych lub podobnego rodzaju stosunkach prawnych nawiązywanych przez osoby trzecie, bez ograniczenia w jakikolwiek sposób kategorii tych podmiotów. Oznacza to, że zakazane i nielegalne jest posługiwanie się w obrocie prawnym postanowieniami wzorów umów wpisanych do rejestru jako niedozwolone przez wszystkich i przeciwko wszystkim kontrahentom występującym w stosunkach prawnych określonego rodzaju”¹⁰.

Przedmiotem sporu była natomiast rozszerzona skuteczność wyroku wobec podmiotów po stronie pozwanej, a więc odpowiedź na pytanie: Czy wyrok uwzględniający powództwo wytoczone przeciwko przedsiębiorcy X daje możliwość automatycznego zakazania posługiwania się takim samym postanowieniem wzorca umownego wobec przedsiębiorcy Y?

Zarówno Sąd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, jak i Sąd Najwyższy negatywnie odniosły się do takiej propozycji, stwierdza-

¹⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 20 VI 2006 r., sygn. III SK 7/06, opubl. w: OSNP 2007, Nr 13–14, poz. 207.

jąc, że wskazana w art. 379⁴³ KPC rozszerzona skuteczność odnosi się tylko do legitymowanych czynnie – „przepis art. 479⁴³ KPC wywołuje skutek rozszerzony wyłącznie wobec kręgu podmiotów legitymowanych do wystąpienia z pozwem o uznanie danego postanowienia za niedozwolone przeciwko osobie, wobec której zakaz orzeczono”¹¹. W podobnym duchu wypowiadał się Sąd Najwyższy w jednej ze swoich uchwał: „Biorąc pod uwagę to, że sąd dokonując kontroli wzorca [...] odnosi się do konkretnego postanowienia konkretnego wzorca, uwzględniając przy tym pozostałe postanowienia tego wzorca, należy wykluczyć uznanie, że moc wiążąca wyroku i powaga rzeczy osądzonej może rozciągać się na podobne lub nawet takie same postanowienia stosowane przez innego przedsiębiorcę w innym wzorcu. Abstrakcyjna kontrola wzorca nie może prowadzić do generalnego wyłączenia danej klauzuli z obrotu, rzeczą sądu jest bowiem rozstrzyganie w konkretnej sprawie, dotyczącej określonego postanowienia konkretnego wzorca. Wydany w takiej sprawie wyrok dotyczy zatem postanowienia określonego wzorca, a nie postanowienia w ogóle”¹².

W mojej ocenie pogląd taki zasługuje na głęboką aprobatę. Mając bowiem na względzie ochronę konsumenta, nie należy zapominać o ogólnych zasadach rządzących prawem procesowym cywilnym, a zwłaszcza o zasadzie równości stron postępowania. Zastosowanie koncepcji dwustronnie rozszerzonej skuteczności wyroku rodziłoby domniemanie, że zastosowanie takiego samego postanowienia w innym wzorcu, przez innego przedsiębiorcę ma charakter niedozwolony. W wielu przypadkach byłoby to w sposób oczywisty niezgodne ze stanem faktycznym. Jedno- bądź kilkudzaniowa klauzula abuzywna wpisana do rejestru oceniana jest przez SOKiK w kontekście liczących kilka bądź nawet kilkadziesiąt stron wzorców umownych. Odmienny kontekst, w którym zostanie umieszczone dane postanowienie, może doprowadzić do diametralnie różnej

¹¹ Wyrok Sądu Ochrony Konkurencji i Konsumentów z dnia 22 VIII 2005 r., sygn. XVII Ama 21/05, opubl. w: Dz.Urz. UOKiK 2005, Nr 3, poz. 45).

¹² Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 7 X 2008 r., sygn. III CZP 80/2008, opubl. w: OSNC 2009, Nr 9, poz. 118.

oceny regulacji innego przedsiębiorcy. Co więcej, przyjęcie poglądu odmiennego niż zaprezentowany oznaczałoby w praktyce przyznanie SOKiK możliwości stanowienia norm prawnych.

Dostępność do wyroków SOKiK

Na tle omawianej regulacji problemem pozostaje również brak powszechnego dostępu do uzasadnień wyroków SOKiK. Do rejestru klauzul niedozwolonych trafiają jedynie same postanowienia w toku kontroli uznane za niedozwolone, także w Monitorze Sądowym i Gospodarczym (który pozostaje właściwym publikatorem dla wyroków SOKiK) zamieszcza się jedynie sentencje wyroków. Nakłada to na przedsiębiorców – niewyrażony co prawda wprost – obowiązek znajomości nie tylko samej klauzuli, ale też przyczyn, dla których postanowienie zostało uznane za abuzywne. *De lege ferenda* należałoby postulować zmianę tego stanu poprzez upowszechnienie dostępu do uzasadnień wyroków zapadających w trybie abstrakcyjnej kontroli wzorca umownego. Miałoby to z jednej strony pozytywny wpływ na przedsiębiorców, pozwalając im, na podstawie tych danych, prowadzić swego rodzaju samokontrolę, umożliwiającą uniknięcie postępowania przed SOKiK, z drugiej zaś strony – przyczyniłoby się do wzrostu wiedzy konsumentów w sferze ich praw.

Rejestr klauzul niedozwolonych

Merytoryczne rozstrzygnięcie sprawy przez SOKiK polegać będzie na uwzględnieniu bądź oddaleniu powództwa. Jak wskazuje Maciej Skory, nie jest możliwe częściowe jego uwzględnienie, a więc częściowe uznanie postanowień wzorca za niedozwolony¹³. W przy-

---

¹³ M. Skory, *Klauzule abuzywne w polskim prawie ochrony konsumenta*, Kraków 2005, s. 298.

padku uwzględnienia powództwa oprócz publikacji sentencji w Monitorze Sądowym i Gospodarczym przesyła się odpis wyroku Prezesowi UOKiK na mocy art. 479⁴⁵ KPC. Na podstawie nadesłanych wyroków Prezes Urzędu tworzy rejestr niedozwolonych postanowień umownych (zwany rejestrem klauzul niedozwolonych), który ma charakter jawny i powszechnie dostępny, także na stronie internetowej Urzędu.

Obecnie w rejestrze znajduje się 81 klauzul niedozwolonych, dotyczących usług ubezpieczeniowych. Wiele postępowań, będących zwłaszcza efektem dwóch ostatnich raportów UOKiK z 2010 i 2012 r., jest w toku.

Publikacja klauzuli niedozwolonej w rejestrze znacznie ułatwia zastosowanie mechanizmu rozszerzonej prawomocności materialnej wyroku. Osoby trzecie, potencjalnie zainteresowane sprawą, zyskują możliwość łatwego wglądu w niedozwolone postanowienia umowne i ewentualnej zmiany swojej sytuacji prawnej.

W moim odczuciu niezwykle istotną kwestią pozostaje kolejny instrument ochrony, który – pośrednio na mocy istnienia rejestru – zyskują konsumenci. Mowa tu o instytucji praktyk naruszających zbiorowe interesy konsumentów, regulowanych przez ustawę o ochronie konkurencji i konsumentów z dnia 16 lutego 2007 r. (Dz.U.2007.50.331). Zgodnie z art. 24 ust. 2 pkt 1 wspomnianej ustawy, za praktyki naruszające zbiorowe interesy konsumentów uznać można, w szczególności, stosowanie postanowień wzorców umów, które zostały wpisane do rejestru postanowień wzorców umowy, uznanych za niedozwolone, o którym mowa w art. 479⁴⁵ KPC. Takie uregulowanie otwiera możliwość wydania decyzji przez Prezesa UOKiK w trybie art. 26 ustawy konsumenckiej, w której to decyzji uznaje praktykę za naruszającą zbiorowe interesy konsumentów i nakazuje zaniechanie jej stosowania. Szczególnie bolesną sankcją jest możliwość nałożenia kary finansowej na podmiot naruszający zbiorowe interesy konsumentów w wysokości do 10% przychodu w poprzednim roku rozliczeniowym. Jak pokazują statystyki, opublikowany w lutowym numerze „Miesięcznika Ubezpieczeniowego” ten administracyjnoprawny tryb nadzoru UOKiK nad ubez-

pieczytelami pozostaje, z ich punktu widzenia, dotkliwszy niż nadzór Komisji Nadzoru Finansowego – wartość kar nałożonych przez UOKiK wynosi 75 144 578 zł, a tych nałożonych przez KNF – 830 000 zł.

Podsumowanie

Analizując polską specyfikę rozwiązań mających na celu ochronę konsumenta, należy zauważyć, że standard ochrony wprowadzony przez dyrektywy Unii Europejskiej został w rodzimym porządku prawnym zachowany. Abstrakcyjna kontrola postanowienia wzorca umownego jest jednym z kilku sposobów eliminowania z obrotu cywilnoprawnego niedozwolonych zapisów umów. Z mojego punktu widzenia pozostaje najskuteczniejszym z uwagi na rozszerzoną prawomocność materialną wyroku, publikację w rejestrze klauzuli abuzywnej oraz możliwość bycia podstawą decyzji o naruszeniu zbiorowych interesów konsumentów.

Skomplikowany charakter ogólnych warunków ubezpieczenia, ich duża objętość i niejasna treść, a także obowiązkowy charakter niektórych ubezpieczeń stawiają konsumenta usług ubezpieczeniowych w niekorzystnej względem ubezpieczyciela sytuacji. Z tego względu działania SOKiK oraz Prezesa UOKiK, których efektem jest powstanie rejestru klauzul abuzywnych, należy uznać za celowe, a *de lege ferenda* postulować jedynie upowszechnienie wiedzy o prawach, jakie przysługują konsumentom w związku z omówionymi regulacjami.

